

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2020

Şeyh Şâmil'in Nakşibendîliği Meselesi

The Matter Of Sheikh Shâmil's Naqshbandiyyah

İbrahim EROL

Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üni. İlahiyat Fa., Arap Dili Anabilim Dalı
PhD., Recep Tayyip Erdoğan Uni. Divinity Faculty, Department of Arabic
Language
Rize/Turkey

ibrahim.erol@erdogan.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0003-1349-2561

Atıf: Erol, İbrahim. "Şeyh Şâmil'in Nakşibendîliği Meselesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020): 13-37

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.785126>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Temmuz / July 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Ekim / October 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2020

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

Şeyh Şâmil'in Nakşibendîliği Meselesi

Öz: XIX. yüzyılın başlarında Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı verilen özgürlük mücadelesi bölge Müslümanları tarafından "gazavât", Ruslar ve batılılar tarafından "Müridizm" olarak adlandırılmıştır. Ruslarla Müslümanlar arasındaki bu mücadele aynı zamanda Nakşibendîliğin Kafkaslarda yayılma dönemine rastlamıştır. Bu hareketin en önemli liderlerinden biri hiç şüphesiz Şeyh Şâmil'dir. Pek çok kaynak ve araştırmada Müridizm Hareketi'nin üçüncü imamı sayılan Şâmil'in hayatı ve Ruslara karşı mücadelesi farklı açılardan incelenmiştir. Özellikle Şâmil'in askerî alandaki kabiliyetleri ve başarıları ön planda anlatıla gelmiştir. Bununla birlikte, pek çok araştırma Şeyh Şâmil'in bir Nakşibendî şeyhi olduğu bilgisi vermiş olsa bile onun tasavvufî yönü, sûfilerle ilişkisi ve manevî sülûküne dair bir açıklama yapmamıştır. Bu makalede İmam Şâmil'in Nakşibendî Tarikatı'na intisap edip etmediğini inceleyeceğiz. Müridizm hareketi esnasında Kafkaslarda irşad vazifesinde bulunan Nakşibendî şeyhleri hakkında da kısaca malumat verip Şâmil'in bunlarla olan ilişkilerini tarihî kronolojiye dikkat ederek ele alacağız. Bunun yanı sıra Nakşibendîliğin Müridizm hareketine kazandırdığı tasavvufî karaktere de kısmen vurgu yaparak bu karakterin tarikatın kurucu ilkeleriyle ilişkisini sorgulayacağız. Bölgede faaliyet gösteren farklı tarikatlara rağmen Şâmil'in niçin Nakşibendîliği tercih ettiği ve onun bölge tasavvufu üzerindeki etkileri de çalışmamızın kapsamı dahilindedir. Kendisine en çok isnat edilen şeyh lakabının tasavvufî anlamda kullanılıp kullanılmadığı meselesini de o dönemde bölgede tertip edilen silsilenâme ve Şâmil'in kullandığı lakapları dikkate alarak yorumlayacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeyh Şâmil, Nakşibendîlik, Kafkasya, Müridizm.

The Matter Of Sheikh Shâmil's Naqshbandiyyah

Abstract: The struggle for freedom against the Russians in the North Caucasus in the early 19th century was named "gazavât" by Muslims in the territory and "Muridism" by the Russians and westerners. That struggle between the Russians and Muslims also coincided with the spread of Naqshbandî in the Caucasus. Sheikh Shâmil who named third Imam is undoubtedly one of the most prominent leaders of this movement. Especially, the abilities and achievements of Shamil in the military field are explained in the foreground. In many sources and researches, his life and his struggle against the Russians were examined from different perspectives. However, although a lot of research gave the information about the fact that Sheikh Shâmil was a Naqshbandî sheikh, they made no explanation for his mystical aspect, his relationship with the Sufis, and his spiritual tranquillity. In this article, we will examine whether Imam Shamil was subject to the Naqshbandî tariqa or not. We will briefly give information about Naqshbandî sheikhs, who served as a guide in the Caucasus during the Muridism movement, and discuss Shâmil's relations with them. Besides, we will also partially emphasize the Sûfî character brought by the Naqshbandî to the Muridism movement. Despite the different tariqas operating in the region, the reason why Shâmil preferred Naqshbandiyyah and his effects on the Sûfism of the region are also within scope of our study. We will interpret the question of whether the "sheikh" nickname that was most attributed to him was used in the Sufistic sense, taking into account the nicknames used by the silsilename and Shâmil organized in the region at that time.

Keywords: Sûfism, Sheikh Shâmil, Naqshbandiyyah, Caucasus, Muridism.

مسألة النقشبندية للشيخ شامل

خلاصة: أطلق المسلمون على جهاد الحرية ضد الروس في بداية القرن التاسع عشر في القوقاز اسم الغزوات، الروس والغربيون سموه الموردم. صادفتُ صفحة انتشار النقشبندية في القوقاز دورة المكافحة بين المسلمين والروس. الرائد الأهم هذه حركة الحرية في القوقاز هو الإمام شامل الذي سمّي الإمام الثالث لحركة المريدسم. بُجئتُ حياةً الحربية شامل ضد الروس من ناحية شتى في المصادر المختلفة التاريخية. وخاصةً قد أُفيدتُ مهارات شامل ونجاحاته في المجال العسكري والسياسي. ومع ذلك بالرغم من بعض البحوث قد أفادتُ أن شامل هو الشيخ النقشبندية هم لم يشرحوا وجهه التصوفي، و علاقاته مع الصوفيين، ووتسليكه المعنوي في الطريقة. نحن نبحتُ هذه المقالة أنه قد انتسب إلى الطريقة النقشبندية أم لا. أنبّه المعلومات على شيوخ النقشبندية الذين يرشدون الناس في ذلك الوقت وعلاقة شامل معهم ونحن نعنتي بتاريخ كرونولوجي. ونأكد الشخصية الصوفية التي غلبها النقشبندية على حركة المريدسم ونستوجب علاقة هذه الشخصية الصوفية مع المبادئ الأساسية النقشبندية. تشتمل مقالتنا على أن شامل لماذا فضّل الطريقة النقشبندية من طرق أخرى وتأثيره في التصوف الإقليمي. ونعلّق على لقب الشيخ الذي لُقّب به شامل أكثر واستعمال هذه اللقب في مجال الصوفي أم لا ونحن نهتم باللقاب الأخرى التي استعمالها شامل، والسلاسل الطريقة النقشبندية.

كلمات مفتاحية: التصوف، الشيخ شامل، النقشبندية، القوقاز، المريدسم.

GİRİŞ

Kafkaslarda “Müridizm Hareketi” olarak anılan imamlar dönemi Rusların sıcak denizlere inmeye teşebbüs ettikleri tarihe rastlamaktadır. Çarlık rejimi Kafkasların dağınık etnik yapısından istifade ederek ve askerî gücüne güvenerek Kafkasya’yı işgal etmek istediği¹ XIX. yüzyıl başlarında, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halîfelerinden biri olan İsmâil Sirâceddîn-i Şîrvânî-i Kürdemîr' nin (ö. 1265/1848)² tarikatı yaymak için Şîrvan'a³ dönmesiyle birlikte Nakşibendî-Hâlidîlik Kafkaslarda hızla yayılmaya başlamıştır.⁴ Nakşibendîlik, Molla Muhammed Yerağî (ö. /1254/1838) ve Cemâleddin Gazikumukî (ö. 1285/1869) ile Dağıstan'a, Hamza Nigârî (ö. 1303/1886) ile Kârabağ'a, Yahya Bey Kutkaşını (Dağıstânî) (ö. 1285/1869) ile Kuzey Batı Azerbaycan'a yayılarak üç ayrı kol ortaya çıkmıştır.⁵

¹ Muhammed Tâhir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, trc. Cafer Barlas (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 88.

² İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl İnal, *Son Sadrazamlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 1, 436.

³ Şîrvan'ın tarihî sınırları için bk. Abbâskulu Bakihanov, *Gülistân-ı İrem* (Bakü: Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazirliği, 2010), 9; Elnur Nasirov, *Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler*, 55; Sara Aşurbeyli, *Şîrvanşahlar Devleti* (Bakü: Azərneşr, 2006) 17-25. Bazı kaynaklar adı geçen bu yerleşim yerlerini Cenûb-i Dağıstan olarak adlandırmıştır. bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, hzr. Mehmed İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), I, 297.

⁴ Mehmed Rıhtım ve Fariz Halilli, *Mevlânâ İsmayıl Sirâceddîn Şîrvânî* (Bakü: Adiloğlu Neşriyyatı, 2011), 71-72; Arif Beşirov, “Mevlânâ İsmâil Sirâceddin Şîrvânî Kafkas Müridizm'inin Banîsidir”, I. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu (Amasya: 2012), 33-38.

⁵ Cemâleddîn b. Abdurrahmân el-Gâzîgumukhî, *el-Âdâbu'l-mardıyya fi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*, Mohaçkale: Muhammed Mirzâ Mavrayev Matbaası, 1905, 80, 81; Şuayb Efendi b. İdrîs el-Bâknî,

Nakşibendîliğin Dağıstan kolu yukarıda isimleri zikredilen önemli müşidler Gazi Muhammed ve Şeyh Şâmil gibi Müridizm hareketinin imamlarını Nakşibendîlik'le buluşturarak bu hareketin tasavvufî bir karakter kazanmasına sebep olmuşlardır. Dağıstan'ın üçüncü imamı olan Şâmil böylesi bir dönemde hem askerî başarılarıyla hem de tasavvufî kimliğiyle tanınmıştır.

Ruslara karşı mücadele dönemi incelendiğinde Dağıstanlıların Şâmil'i, şairlerin-romancıların Şâmil'i ve savaş tarihçilerinin Şâmil'i gibi farklı Şâmil portreleri karşımıza çıkmaktadır.⁶ Fakat Şâmil'in mücadele hayatındaki motivasyonlarının en önemlilerinden biri olan tasavvufî yönü ve Nakşibendîliği meselesi onun askerî hayatının gölgesinde kalmıştır. Şâmil'in Nakşibendîliğe intisabı, bölgedeki Nakşibendî şeyhleriyle olan ilişkisi Müridizm hareketi üzerine yapılan araştırmalarda bilerek veya bilmeyerek göz ardı edilmiştir. Şâmil'in Nakşibendîliği kabul etmesi ve tarikattaki konumu, tarikata intisabına vesile olan şartlar ve müşidleri, seyrüsülûkü ve halvet tecrübesi gibi konular henüz yeteri kadar araştırılmamıştır. Oysaki Şâmil'in tarikata girmesine vesile olan Nakşibendî şeyhleri direk veya dolaylı olarak Kafkas cihadına maddî-manevî katkı sağlamış, bu müşidlerin bulunduğu mekânlar en zor zamanlarda Şâmil'in manevî motivasyonunu sağladığı yerler olmuştur.

A. NAKŞİBENDİLİĞİN DAĞISTAN'DA YAYILMA SÜRECİ

XIX. yüzyılda Şirvan olarak bölgesinde bulunan Şamahı Hanlığı'na bağlı Bölüket Mahalı'nın⁷ Kürdemir Kasabası'nda doğan Kürdemir 1817 yılında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den (ö. 1242/1827) hilâfet alarak tekrar Şirvan'a dönmüş ve Nakşibendî-Hâlidî müşidi olarak tarikatı yaymaya başlamıştır.⁸ Kürdemir'ye intisap edenlerin en önemlilerinden biri de Molla Muhammed Yeragî'dir.⁹

Tabakâtü'l-havâceğân-ı Nakşibendiyye ve sâdâti'l-meşâihi'l-Hâlidîyye el-Mahmûdiyye, Mohaçkale: Dârü'r-Risâle, 2014, 541; Rıhtım-Halilli, *İsmayıl Şirvânî*, 82, 101, 124.

⁶ Rebecca Gould, *Imam Shamil*, ed. Stephen M. Norris, Willard Sunderland, *Russian's People of Empire* (İndiana: 1992), 118.

⁷ Şamahı Hanlığı o tarihlerde Mahal adı verilen bölgelere ayrılmış olup bu mahallardan biri de Bölüket'tir. 1820'lerde Şirvan hanlığını en büyük mahalı sayılan Bölüket'e bağlı on kasaba olup bunlardan biri de Kürdemir'dir. bk. Mustafazâde, *Azerbaycan Hanlıklarının Kısa Tarihi*, 205.

⁸ Beşirov, "Mevlânâ İsmâil Sirâceddin Şirvânî Kafkas Müridizm'inin Banîsidir", 36.

⁹ Cemâleddin b. Abdurrahman Gazikumukî, *el-Âdâbu'l-Marziyye fi't-tarikati'n-Nakşibendiyye*, Tıpkı Basım (Mohaçkale: Muhammed Mirza Mavrayev Matbaası, 1905), 81; Hasan Alkadarî, *Dîvanu'l-memnûn* (Timurhanşûrâ: Muhammed Mirza Mavrayev Matbaası, 1913), 4; a.mlf, *Âsâr-i Dağıstan*, 112; Bâkinî, *Tabakât*, 420; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şâmil*, trc. Sedat Özen (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1995), 284; Meşhedî Hanım Nimet, "Azerbaycan'da 17. Yüzyıl Sonrası

Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolu, Yeragî'nin yetiştirdiği müridler sayesinde Dağıstan'dan başlayarak Kafkasların farklı bölgelerine yayılmıştır. Yeragî'ye intisap edenler arasında Cemâleddin Gazikumukî (ö. 1286/1869) kendisinden sonra Dağıstan'ın Hâlidî şeyhi olmuştur. Şeyh Cemâleddin'in âlim, zahit bir şahsiyet oluşunun yanı sıra son derece güzel bir ahlaka sahip olması hüsn-i hat, hitabet ve şairlik gibi pek çok özelliği cem etmesi sebebiyle bölgenin manevî hayatı üzerinde ve Hâlidîliğin Dağıstan halkıyla bütünleşmesinde etkili olmuştur.¹⁰

Hâlidîliğin şeriat eksenli tasavvufî duruşu tarikatın Kafkaslarda hızla yayılması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte Kafkaslarda Hâlidîliğin, halkın itibar ettiği âlimlerin rehberliğinde ve medreseler zemininde yayılması da oldukça dikkat çekicidir. Bu yeni tarikatın ısrarla şeriat vurgusu daha sonra bölgede “imamlar hareketi” şeklinde anılacak olan Müridizm hareketinin önderlerinin bir sloganı haline gelecektir.

B. ŞEYH ŞÂMİL'İN TASAVVUFÎ KİMLİĞİNİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN ŞAHSİYETLER

1. Gazi Muhammed

1793 yılında Dağıstan'ın Gimri kasabasında doğan Gazi Muhammed emsalleri gibi klasik medrese tahsili görmüş, Dağıstan'ın meşhur âlimlerinden ders alarak molla unvanını kazanmıştır.¹¹ Kaynaklar Gazi Muhammed ile Şâmil'in birlikteliklerinin henüz küçük yaşlardan itibaren başladığını ifade etmiştir. Durkilî her ikisinin öğrencilik dönemlerini beraber geçirdiklerini hatta Gazi Muhammed'in Şâmil'e hocalık yaptığını da eklemiştir.¹² Baddeley ise Gazi Muhammed ile Şâmil'in aralarındaki yaş farkını Rus kaynaklarına dayanarak ortaya koymaya çalışmış, Şâmil'in ondan iki, dört veya beş yaş küçük olabileceğini ifade ederek ikisinin birbirleriyle kapı komşusu olduklarını beyan etmiştir.¹³ Dönemin tabakâtını ele alan Alkadarî'de Gazi Muhammed ve Şâmil'in Harakunili (Harakunî) Saîd'den birlikte

ve 20. Yüzyıl Öncesinde Nakşibendîyye Cemiyetleri Merkezleri”, *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 27 (1997): 1183-1195.

¹⁰ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 500; Alexandre Benningsen ve C. Lemercier Quelquejay, *Sûfî ve Komiser, (Rusya'da İslâm Tarikatları)*, trc. Osman Türer, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 300-309; Rıhtım ve Halilli, *İsmayıl Şirvânî*, 87; Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 91-92.

¹¹ Hocası Harakunili Saîd Gazi Muhammed'e cihad nedir diye sorduğunda o; “Ruslar'a karşı savaş” cevabını vermiştir. Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 33; Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 238; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 74.

¹² Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 482.

¹³ Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 238.

ders aldıklarını ifade etmiştir.¹⁴ Baddeley, Şâmil'in; "Gazi Muhammed'den öğrendiğimi hayatta başka hiç kimseden öğrenmedim". Sözü nü naklederek aralarındaki yakınlığa dikkat çekmiştir.¹⁵

Gazi Muhammed Rusların Dağıstan halklarını zorla Hristiyanlaştırma politikası uyguladığını görmüş, bu ortamda "ferdî Müslümanlığın" toplumu kurtaramayacağını anlamış, bu şekilde dinin gereklerinin yerine getirilemeyeceğini halka anlatmaya başlamıştır. Bununla birlikte şeriatın uzaklaşmaları sebebiyle Dağlıların başlarına Rus istilası gibi felaketlerin geldiğini söyleyen Gazi Muhammed 1823-1830 yılları arasında halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur.¹⁶

Bu yedi yıllık vaaz ve irşad dönemi içinde Gazi Muhammed'in hangi tarihte Nakşibendîliğe intisap ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmalar Gazi Muhammed'in tarikata giriş tarihini 1823-24 olarak vermektedirler. Bu tarihe gerekçe olarak da Gazi Muhammed'in, yaşadığı Gimri beldesinde halkı açıktan irşat etme faaliyetine başlamasını göstermişlerdir.¹⁷ Kaynaklar 1824'ten sonra Gazi Muhammed'in isminin halk arasında iştihar ettiğini ve vaazlarının halk arasında etkili olduğundan bahsetmiştir.¹⁸ Gazi Muhammed isminin Dağıstan halkları arasında iştihar etmeye başlamasından sonra Gazikumuk'ta ikamet eden Nakşibendî şeyhi Cemâleddin Gazikumukî, Gazi Muhammed'i birkaç kez kendisini ziyaret etmesi için davet etmiş, onun mutlaka tasavvuf yolunu bilmesi ve başkalarına da öğretmesi gerektiğini söylemiştir. Şeyh Cemâleddin ayrıca şeyhi olmayanın şeyhinin şeytan olacağını da eklemiştir. İlk başlarda sûfilerin pasif ve korkak kimseler olduğunu düşünen Gazi Muhammed bu davete icabet etmemiştir. Bir müddet sonra 1823-24 tarihlerinde bu davete icabet eden Gazi Muhammed, Şeyh Cemâleddin'den etkilenmiş ve yanında birkaç gün kalarak tarikata girmiştir. Daha sonra Şeyh Cemâleddin, Gazi Muhammed'e aynı zaman da kendi üstadı da olan Molla Muhammed Yerağ'ı'yi de ziyaret etmesini, tarikatı bir de ondan almasını söylemiştir. Bir müddet kendi köyünde kalan Gazi Muhammed hem tarikat zikirlerini eksiksiz yerine getirmiş hem de Nakşibendîliği halk arasında yaymaya başlamıştır. Aynı yıl

¹⁴ Alkadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 112. Ayrıca bk. Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 235.

¹⁵ Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 235.

¹⁶ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 74-75.

¹⁷ Shauket Mufti, *Heroes and Emperors in Circassian History* (Beyrût: 1972), 159; Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 237.

¹⁸ *Târihçe-i Gazavât-ı Dağıstan*, hzr. Fahrettin Kırzioğlu, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000), 5; Ayrıca bk. Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 236; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 76.

içinde Molla Muhammed Yerağî'yi de ziyaret eden Gazi Muhammed, Yerağî'nin yanında üç gün kalarak tarikatı bir kez de ondan almıştır.¹⁹

Bu bilgiler ışığında 1830'da Ruslara karşı cihada başlamasından altı veya yedi yıl önce Gazi Muhammed'in hem Şeyh Cemâleddin hem de Molla Muhammed Yerağî gibi Dağıstan'da yaşayan dönemin iki büyük Nakşibendî-Hâlidî şeyhinden ders alıp tarikata intisap ettiğini söylemek mümkündür. Şehit oluncaya kadar şeyhi Yerağî'den hiç ayrılmayan Gazi Muhammed Nakşibendliği ve sûfleri öven şiirler yazmış, sûfler de şiirlerinde Gazi Muhammed'i övmüşlerdir.²⁰

2. Molla Muhammed Yerağî ve Şeyh Cemâleddin Gazikumukî

Yerağî'nin ve Şeyh Cemâleddin'in²¹ Dağıstan'daki irşad dönemleri aynı zamanda İmam Mansûr'dan sonra ikinci kez Dağıstan halklarının Ruslarla mücadele dönemine denk gelmektedir. Dağıstan'da İmam Mansûr'la başlayan özgürlük hareketi Molla Muhammed Yerağî ile Nakşî-Hâlidî bir karakter kazanmaya başlamıştır. O, Ruslara karşı verilen özgürlük mücadelesinde "gazavat" kelimesini sürekli dillendirerek Kafkaslardaki mücahitlere destek olmuştur.²²

Müridizm tarihini yazan bazı kaynaklar Gazi Muhammed ve Şâmil'i Nakşibendilik'le buluşturan ilk şeyhin Cemâleddin Gazikumukî olduğunu belirtmişlerdir.²³ Durkilî, Şeyh Cemâleddin'in, mürşidi Yerağî'ye gönderdiği mektubunda; Gazi Muhammed'in kendisinden tarikatı aldığını, kendisini üstadı olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Yine aynı mektupta Şeyh Cemâleddin'in, Gazi Muhammed için; "Kahramanların Efendisi, günahkârların üzerindeki kılıç, fazileti, akli ve ilmi bol gibi ifadeler kullandığı görülmektedir.²⁴ Fakat Molla Muhammed Yerağî 'nin Gazi Muhammed ve Şâmil'in asıl mürşidi olduğu hususunda tüm kaynaklar müttefiktir.²⁵ Gammer, Gazi Muhammed'in tarikata Şeyh Cemâleddin sayesinde girdiğini, sülûkünü ise Yerağî'nin yanında tamamladığını belirtmiştir.²⁶

¹⁹ Karakî, Şeyh Cemâleddin'le sohbet ettikten sonra Gazi Muhammed'in kalbinde bir baygınlık hissi oluştuğunu ve onda mutlaka tarikata girmesi yönünde bir kanaatin ortaya çıktığını rivayet etmiştir. Bk. Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 46; Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 482; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 81.

²⁰ Şiirler için Bk. Alkadarî, *Âsâr-i Dağıstan*, 114; Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 485.

²¹ Her iki şeyhin biyografileri için bk. Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 479, 499.

²² Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 93; Cafer Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 74.

²³ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 48; Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 503; Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 237.

²⁴ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 503.

²⁵ Bâknî, *Tabakât*, 421-422; Alkadarî, *Âsâr-i Dağıstan*, 112; Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 50; *Târihçe-i Gazavât-ı Dağıstan*, 9; Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 482.

²⁶ Moshe Gammer, *Muslim Resistance to The Tsar* (London: Frank Cass, 1994), 48.

Hatta Durkilî, Gazi Muhammed'in tarikata girdikten bir müddet sonra şeyhi Yerağî'den tarikatı yayma icazeti aldığını da eklemiştir.²⁷

Yerağî ve Şeyh Cemâleddin hem Gazi Muhammed'e hem de imamlığı döneminde Şâmil'e Ruslara karşı mücadelelerinde her konuda destek olmuşlardır. Özellikle Yerağî 1828'in sonlarına doğru Gazi Muhammed'i Dağıstan halklarının imamı olarak seçtirmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Kendisi ve halifesi Şeyh Cemâleddin bizzat Unsokol kentine gelmiş ve tüm bölgelerdeki kanaat önderlerini cuma namazına çağırılmışlardır. Tüm Dağıstan'da büyük bir nüfûza sahip olan Yerağî ve Şeyh Cemâleddin'in daveti üzerine Dağıstan'daki pek çok âlim, ileri derecedeki medrese öğrencileri ve halkın saygısını kazanmış kimseler Unsokol'da Büyük Camii'de toplanmıştır.²⁸ Cuma namazından sonra Yerağî, gelen halka şöyle hitap etmiştir. *"Halk dinden uzaklaşarak kâfirlere doğru yaklaşıyor. Çar'ın askerleri ise Dağıstan'ı azar azar işgal ediyor. Şeriat kanunları ancak bunlarla uğraşıp karşı koyacak, problemleri bildiği gibi çözümlerini de bilen birinin buyruğunda yürütülebilir. Şeriat kanunlarının temelini İslâm'ın aslı Kur'ân oluşturur. Yalnız şeriat kanunlarına uygun yaşamının dışında, kendi topraklarımızı da sağlamlaştırmak önem arz eder. Kimse şüphe içinde olmasın ki bizim sevgili işimiz düz gidecektir. Bizim ümidimiz ve kastımız gâvurlara karşı koyacak önemli bir kuvvet oluşturmaktır. Allah'ın yardımı bizimle olacaktır. Bu düşüncelerimizi hayata geçireceksek bizler aramızdan bir baş, bir imam seçmek zorundayız. Ancak o, âlim, yiğit, akıllı kişiliğiyle öne çıkmış, insanların kendisine edep ve hürmet gösterdikleri biri olmalıdır. Aramızda sevgili Peygamberimiz'in yeşil sancağını Âhiret'e kadar taşıyacak olan biri var. Bu kişi Genuplu Gazi Muhammed'dir."* Bu hutbeden sonra Yerağî, Gazi Muhammed'i yanına çağırarak askıdan indirdiği kılıcı Dağıstan'ın ilk imamına kuşatmıştır.²⁹

²⁷ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 482.

²⁸ Tam net olmasa da doğum tarihinin 1777 olduğunu belirten bazı araştırmalara istinaden Yerağî'nin bu sıralarda 51 yaşlarında olduğu söylenebilir. Rihtım ve Halilli, *Mövlana İsmayıl Şirvani*, 83. Yerağî'nin yaşı hakkındaki diğer görüşler için bk. Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 86.

²⁹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 96; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 86-87. Yerağî'nin söylemleri ve vaazları Kafkas halklarını Müridizm'e motive etmiştir. Grigorantz, Yerağî'nin, bir Rus generale şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Size Peygamberimiz'in yasalarındaki kutsal gerçekleri açıklamak için en uygun anı seçmekten ve şu anda bulduğum en uygun hükümlere başvurmaktan başka bir şey bilmiyorum. Yaşam tarzımıza göre ne Müslüman ne Hristiyan ne de putperestiz; bununla birlikte insan bu dünyada her şeyin en iyisi olduğuna inandığı şeye tutunmalıdır, bu da atalarımızın en yüce inancıdır. Bu inancın ilk buyruğu en geniş özgürlüktür. Hiçbir Müslüman bir başkasının kölesi veya uyuğu olamaz, hele hele dinimizi güçlendirmek ve yaymak yerine onu sadece baskı altında tutan bir yabancı halkın hizmetinde hiç yaşayamaz. Bu yasanın ikinci buyruğu birinciyle özdeşdir, çünkü ikisi birbirine bağlıdır: Bu yasa gazavat, inançsızlara karşı savaşmayı ve bunun şeriat yani İslâm hukuku ile tamamlanmasını emreder. Şeriatı gözetmeyen ve inançsızlara kılıç çekmeyen kim olursa olsun, Allah'ın Peygamberi'nin bize söz verdiği selametin ışığını asla göremeyecektir. Şeriatın kuralını izlemeyi benimseyen kişi bu dünyanın nimetlerinden isteyerek*

Gazi Muhammed ve Şâmil'in mürşidi olan Yeragî, Gazi Muhammed'i Dağıstan'ın imamı seçtirerek Kafkaslardaki Müridizm hareketine tasavvufî bir karakter kazandırmıştır. Yeragî bu hutbeden sonra Gazi Muhammed ve Şâmil ile eş zamanlı hareket ederek pek çok savaşa katılmış ve onlarla eş zamanlı hareket etmiştir.³⁰ Bu seferler sırasında Gazi Muhammed'in hem dünyevî hem de şer'î meselelerde Yeragî'nin görüşlerini esas aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.³¹ Gazi Muhammed'in tarikat ehli olması ve Yeragî ile olan bu birlikteliği Dağıstan halkının ona "şeyh" diye hitap etmesi³² sonucunu doğurmuştur ki; bu unvan daha sonra Şâmil'le anılır olmuştur.

Gazi Muhammed'in ve de Şâmil'in manevî hayatlarında ve Ruslara karşı yürüttükleri cihad hareketinde Molla Muhammed Yeragî'nin etkisi oldukça önemlidir. Kaynaklar 1830'lardan sonra şehit oluncaya kadar Gazi Muhammed'in savaşlarda Yeragî'yi yanından hiç ayırmadığını ve bu ikisinin birlikte hareket ettiklerine işaret etmektedir.³³ Bu düşünce yanı zamanda Gazi Muhammed'i kendisine rehber edinen Şâmil'in de bu ikisiyle birlikte olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Şeyh Cemâleddin Gazikumukî ise hem Gazi Muhammed'i hem de Şâmil'i tarikatla ilk tanıştıran mürşid olması açısından önem arz etmektedir. Gazi Muhammed'i ve Şâmil'i Yeragî'ye yönlendirip tarikatı bir kez de ondan almalarını söyleyen de yine Şeyh Cemâleddin olmuştur. Durkilî, Şeyh Cemâleddin'in Gazi Muhammed'in ilk şeyhi olduğunu, onun manevî terakkisi için gece gündüz çalıştığını rivayet etmiştir. Durkilî ayrıca Şâmil'in, küçük yaşlarda Şeyh Cemâleddin'in öğrencisi olduğunu ekleyerek aralarındaki ilişkinin daha eskiye dayandığını göstermiştir.³⁴ Nakşibendiliğin Dağıstan halklarına tebliği konusunda son derece başarılı olan Şeyh Cemâleddin, tarikatı yaymaması konusunda dönemin Avar hanı olan Aslan Han tarafından uyarılarak ölümle tehdit edilmiştir. Özellikle Gazi Muhammed ve Şâmil'in tarikata girmesinden sonra Aslan Han'ın hem Yeragî

vazgeçmelidir. Servetini kanunu tanrısının zaferine adamalı, savaş çağrısına kulak vererek, evini, karısını, çocuğunu terk etmelidir. Geniş bilgi için bk. Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, trc. Doğan Yurdakul (İstanbul: Sabah Yayınları, 200), 74.

³⁰ Bâknî, *Tabakât*, 421; *Târihçe-i Gazavât*, 8-9; Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 480.

³¹ Rus kuvvetlerinin fazlalığı ve askerinin çekinmesi sebebiyle hem Gazi Muhammed hem de halk, Yeragî'nin, "sulh yapmak caizdir". Ruhsatına uymuştur. Geniş bilgi için bk. *Târihçe-i Gazavât*, 8-9.

³² Bk. Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 121.

³³ Bâknî, *Tabakât*, 421.

³⁴ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 499.

hem de Şeyh Cemâleddine yönelik tehditleri giderek artmış ve bu ikisini tarikattan çıkarmaları için şeyhlere emir vermiştir.³⁵

Şâmil'in hem şeyhi hem de kayın pederi olan Şeyh Cemâleddin, Gazi Muhammed ve Şâmil'in Dağıstan'ın gayr-i İslâmî geleneklerine karşı yürüttükleri şer'î ve manevî tecdîd hareketini desteklemekle birlikte Ruslara karşı topyekûn bir kıyamın henüz erken olduğu kanaatinde olmuştur. O, bu durumu aynı zamanda kendi şeyhi olan Yeragî'ye bir mektupla bildirmiş³⁶, Dağlıların Ruslarla yapılan anlaşmalara alıştıklarını söyleyerek onların Ruslara karşı cihada hazır olmadıklarına işaret etmiş, Gazi Muhammed'in ve Şâmil'in Ruslara karşı savaşmak yerine halk arasında şeriati yaymaya gayret etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Aksi halde topyekûn bir cihad fikrinin bölge halklarını felakete sürükleyeceğinden endişe ettiğini de eklemiştir. Fakat hem Şeyh Cemâleddin'in hem de Yeragî'nin müridlerinin Gazi Muhammed ve Şâmil'in etrafında toplanıp silahlı mücadeleye girişmesi Hâlidî şeyhlerinin özellikle de Şeyh Cemâleddin'in herhangi bir engellemesinin olmadığını göstermektedir.³⁷

Şeyh Cemâleddin, Yeragî'ye gönderdiği adı geçen mektupta Gazi Muhammed ve Şâmil için "kardeşlerim" kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Fakat yine o ikisini kastederek Yeragî'ye hitaben "senin evlatların ve gözünün iki nuru" ifadelerini kullanarak hem Gazi Muhammed hem de Şâmil'i Nakşibendîyye'nin müntesipleri ve Molla Muhammed Yeragî'nin müridleri olarak vasfetmiştir.³⁸ Gazi Muhammed'in 1832'de Yeragî'nin de 1838 de vefatından sonra Şeyh Cemâleddin Kafkas'ın şeyhi olarak 1859'da Şâmil'in teslim oluşuna kadar onunla maddi-manevî ilişkisini devam ettirmiştir.

C. ŞEYH ŞÂMİL ve NAKŞİBENDİLİK

1. Şeyh Şâmil'in Tarikata İntisabı

Şâmil'in Nakşibendîliğin Hâlidîyye koluna intisabı Gazi Muhammed'le aynı dönemde olmakla birlikte Gazi Muhammed'in Şeyh Cemâleddin'i ziyaret edip Nakşibendîliğe intisap ettiği sırada Şâmil'in de beraberinde olup olmadığı konusu

³⁵ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 51-52; Bennigsen-Quelquejay, *Sûfi ve Komiser*, 299 (Cemâleddin Gazikumûkî'nin oğlunun *el-Âdâbü'l-marziyye* adlı esere yazdığı önsözden).

³⁶ Mektubun aslı için bk. Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 503.

³⁷ *Durkilî, Nüzhetü'l-ezhân*, 503; Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 92; Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 237; G. M. Gurbanova, "Problem Cihada vı Dagestanskı Religioznı Misli XIX. Naçala XX. yy", *İslamovedeniye* 2 (2009): 48-58; İbrahim Erol, *Azerbaycan'da Nakşibendîlik* (İstanbul: Ser Kitap, 2020), 312.

³⁸ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 503.

tam net değildir. Karakî, Gazi Muhammed'in, Şeyh Cemâleddin'e ilk kez gittiği sırada yanında Saidlerin Hasan'ı adlı bir kimsenin olduğundan söz etmektedir. Fakat kaynaklar onun Yeragî'yi ziyaret ettiğinde yanında Şâmil'in de olduğunu ve hem Gazi Muhammed'in hem de Şâmil'in aynı anda Yeragî'den ders alıp Nakşibendiliğe intisap ettiklerini rivayet etmişlerdir. Aynı kaynaklar Şâmil'in henüz on iki yaşlarında Şeyh Cemâleddin'den dinî ilimleri öğrenmeye başladığını belirterek Şâmil'in Şeyh Cemâleddin'le münasebetlerinin daha eskiye dayandığına vurgu yapmışlardır.³⁹

İsmâil Kürdemirî'nin 1817'de Mevlânâ Hâlid'in izniyle tarikatı yaymak için Şirvan'a dönmesi, üç yıl sonra da Nakşibendî/Hâlidî halifesi olduğunu gösteren yazılı bir hilâfetnâmenin kendisine gönderilmesi Yeragî ve Şeyh Cemâleddin'in 1820'nin başlarında tarikata intisap ettikleri şeklinde yorumlanabilir. St. Petersburg'da Şâmil'le röportaj yapma fırsatı bulan Azerbaycanlı Profesör Mirza Kazım Bey, Şâmil'in 27 yaşında Şeyh Cemâleddin Gazikumukî'nin tarikat halkasına dâhil olduğu ve bu halkada sıradan bir mürid olarak derslerini takip ettiği bilgisini vermektedir.⁴⁰ Bu bilgiler ışığında Şâmil'in 1809'dan tarikata intisap ettiği 1823-24'e kadar Şeyh Cemâleddin'le aralarında hoca-öğrenci, 1823'ten sonra da şeyh-mürid ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Şâmil'in, Gazi Muhammed'in şehit edildiği 1832 yılına kadar hocası ve dostu olan Gazi Muhammed'den hemen hiç ayrılmadığı göz önünde bulundurulduğunda tüm meselelerde tam bir meşveret halinde olan bu ikilinin tasavvuf konusunda da birlikte hareket etmediğini söylemek zor bir ihtimaldir. Şeyh Cemâleddin'le 1824'te görüşen Gazi Muhammed'in aynı yıl, Yeragî'ye giderken Şâmil'le birlikte gitmesi her ikisinin ondan tarikatı alması buna işaret etmektedir. Bu bilgiler tarihleriyle birlikte dikkate alındığında Şâmil'in henüz 27 yaşında Gazi Muhammed'le birlikte Nakşibendiliğin Hâlidiyye koluna intisap ettiği anlaşılmaktadır.

Bu ziyaretten sonra Gazi Muhammed ve Şâmil'in birer Nakşibendî müridi olarak memleketleri olan Gimri'ye dönerek hem tarikatı yaymaya hem de manevî eğitimleriyle meşgul olmaya başlamışlardır. Kaynakların verdiği tarihler farklı olsa da Şâmil'in Gazi Muhammedle birlikte 6 yıl Gunip'te kaldığı ve sık sık

³⁹ Geniş bilgi için bk. Durkilî, *Nüzhetü'l-ehân*, 482; Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 236; Rebecca Gould, "Imam Shamil", *Russia's People Of Empire* içinde, ed. Stephen M. Norris, Willard Sunderland (Indiana: Indiana university Press, 2012), 117-128.

⁴⁰ İsmayıl Umudlu, "Şeyh Şâmil", *Edebiyyat Qazeti* (11 Haziran 2015), 10. (Mirza Kazım Bey'in *Müridizm ve Şâmil* adlı eserinden).

Gazikumuk'taki Şeyh Cemâleddin'i ziyaret ettikleri, onun manevî terbiyesini aldıklarını, bu sırada tarikat derslerine devam ettikleri görülmektedir.⁴¹ Baddeley, Şâmil ve Gazi Muhammed'in tarikata girdikten sonra eski günahları sebebiyle⁴² birbirlerine 40'ar sopa vurarak kendilerine had cezası uyguladıklarını rivayet etmiştir.⁴³

Şeyh Cemâleddin'in Yerağ'yle mektuplaşmaları dikkate alındığında Şâmil'in ve Gazi Muhammed'in tarikatın inceliklerini Şeyh Cemâleddin'den öğrendiklerini, kendilerine mürid olarak hitap edildiğini söylemek mümkündür. Fakat aynı mektuplarda dikkat çeken bir husus da Şâmil'in ve Gazi Muhammed'in asıl mürişidlerinin Yerağî olduğudur. Şeyh Cemâleddin kendisinin onlar için bir hoca mesabesinde olduğunu Yerağî'nin ise "manevî baba" yerinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

2. Şeyh Şâmil'in Bölgedeki Nakşibendî Şeyhleriyle İlişkisi

1826'dan sonra Gazi Muhammed ve yardımcısı Şâmil'in şeriatı yaymak düşünceleri bağımsız Dağıstan ülküsüyle birleşerek şeriat, tarikat ve özgürlük ekseninde silahlı mücadeleye doğru kaymaya başlamıştır. Müridlerindeki bu değişimi fark eden Şeyh Cemâleddin halkın buna hazır olmadığı gerekçesiyle onları silahlı mücadeleye girişmemeleri konusunda uyarılmış ve sadece Şeriatı ve tarikatı yaymaya çalışmaları gerektiğini tavsiye etmiştir. Şeyh Cemâleddin'in bu tavsiyelerine uymayan Gazi Muhammed, hocasını korkaklıkla suçlamış ve onu mürişidi Yerağ'ye şikâyet etmiştir. Bu şikâyetten sonra Yerağî Şeyh Cemâleddin'in değil Gazi Muhammed'in haklı olduğuna karar vermiş böylece Nakşibendîler fiilî olarak cihada iştirak etmeye başlamıştır. Kundukh, Yerağî'nin bu kararı verirken Azerbaycan'ın Kürdemir beldesinde yaşayan şeyhi İsmâil Sirâceddîn-i Şirvânî el-Kürdemirî'yle istişare ettiğini eklemiştir.⁴⁵ 1829'de Nakşibendî şeyhleri başta olmak üzere Dağıstan'ın tanınmış din âlimlerinin ittifakı ile "imam" seçilen Gazi Muhammed Ruslara karşı başlattığı "gazavât" hareketi, Yerağî'nin desteği ve hatta

⁴¹ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 93; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 88;

⁴² Baddeley bu günahın içki olduğunu eklemiştir. Bk. Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 236.

⁴³ Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 236-237.

⁴⁴ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 503; Gammer, *Muslim Resistance to The Tsar*, 50.

⁴⁵ Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, Hrz. Tarık Cemal Kutlu (İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi, 1987), 42.

teşviki ile dindar halk arasında yayılarak Nakşibendiliğin yeni yorumu olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

1830 yılında Gazi Muhammed ve Şâmil, Khunzakh beldesinde yaşayan ve han soyundan gelen soyluların şeriatı uygulamak istememeleri sebebiyle ilk olarak buradaki kaleye hücum etmişlerdir. Fakat beldenin kadın idarecisi Bâhu Bike ve halk Rusların da desteğiyle Gazi Muhammed ve Şâmil'in askerlerini bozguna uğratmış, Şâmil'i de yakalayıp öldürmeye çalışmışlarsa da bunu başaramamışlardır.⁴⁷ Gazi Muhammed ve Şâmil bu başarısızlıklarını nefis tezkiyelerinin eksik oluşuna bağlamış bu sebeple Gimri'de kendi paralarıyla satın aldıkları bir tepede hücreler yapmak suretiyle halvete girerek bir müddet kimseyle görüşmemişlerdir. Gazi Muhammed ve Şâmil halvetteyken müridleri Yerağî ile Şeyh Cemâleddin yanlarında pek çok müridle ziyarete gelerek onlara maddî manevî desteklerini yinelemişlerdir.⁴⁸ Silahlı mücadeleye karşı çıktuktan sonra Gazi Muhammed'le araları bozulan ve korkaklıkla suçlanan Şeyh Cemâleddin'in de bu süreçte kendi müridleriyle birlikte halvet hücrelerine kadar gidip ona ve Şâmil'e destek vermesi aralarındaki şeyh-mürîd dayanışmasının devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Gazi Muhammed ve Şâmil'in, askerî alandaki mücadelelerinin sonuçlarıyla tasavvufî terminolojide önemli bir kavram olan nefis tezkiyesini doğru orantılı olarak düşünmeleri onların tasavvufu hayatlarının merkezine aldıklarını göstermektedir.

1832 yılında Gazi Muhammed'in şehit edildiği çarpışmadan Şâmil ağır yaralı olarak kurtularak yakın arkadaşları tarafından 25 gün bir mağarada saklanmış burada yaraları tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu hadiseden yaklaşık üç ay sonra ancak toparlanıp evine dönebilen Şâmil hiç vakit kaybetmeden o sırada Balaken⁴⁹ vilayetinde ikamet eden müridi Yerağî'yi ziyaret etmiş ve ramazan ayının bir kısmını onun yanında geçirmiştir.⁵⁰ Savaşta hem dostlarını ve en yakın arkadaşı Gazi

⁴⁶ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, 56.

⁴⁷ *Tarihçe-i Gazavât*, 5; Alkadarî, *âsâr-i Dağistan*, 113.

⁴⁸ Halvet hücrelerinin önüne gelen Yerağî, Şeyh Cemâleddin ve müridler Gazi Muhammed ve Şâmil'le görüşmek için izin istemişlerdir. Şâmil'in halvetten çıkmasına rağmen Gâzi Muhammed, "izin yok" diyerek önce çıkmamış, bir müddet sonra o da şeyhleriyle görüşmek için hücreden çıkmıştır. Kaynaklar onun çıkışıyla birlikte Yerağî'nin bayıldığını, ayıldıktan sonra da Gâzi Muhammed'in yanında Hz. Peygamberi gördüğünü bu sebeple hayretinden ve heyecanından bayıldığını rivayet etmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. *Tarihçe-i Gazavât*, 6; Karakî, *Dağistan Kılıçlarının Parlaması*, 62; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 93.

⁴⁹ Günümüzde Kuzey batı Azerbaycan'da bir şehirdir.

⁵⁰ *Tarihçe-i Gazavât*, 11; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 123.

Muhammed'i kaybeden hem de ciddi yaralar alan Şâmil'in, iyileşir iyileşmez ilk gittiği yerin Yeragî'nin bulunduğu dergâh olması onun Nakşibendî müridleriyle ilişkisinin sadece örgütsel anlamında destek değil aynı zamanda moral-motivasyon ve manevî destek bağlamında da üst seviyede olduğuna işaret etmektedir. Gazi Muhammed'in şehadetinden iki yıl sonra Şâmil, "imam" seçilerek hareketin yeni lideri olmuş ve Yeragî'nin vefat ettiği 1838'e kadar onunla alakasını sürdürerek onun maişetini temin etmeye çalışmış hatta onun için bir ev bile satın almıştır.⁵¹

Dağıstan'da Nakşibendîliğin ilk müridi olan Molla Muhammed Yeragî Şâmil'in imametinin dördüncü yılında vefat etmiştir. Yeragî'den sonra Müridizm hareketinin devam ettiği coğrafyada Şeyh Cemâleddin, Nakşibendîliğin tek ve en önemli müridi olarak faaliyet göstermiştir. Başlangıçta halkın Ruslara karşı topyekûn bir savaşa hazır olmadığını gerekçe göstererek Gazi Muhammed'den ve Şâmil'den sabırlı olmalarını ve bir müddet halkı sadece şeriata davet etmeleri gerektiğini söyleyen Şeyh Cemâleddin, fiilî cihadın içerisinde aktif rol oynamamış gözüke bile Şâmil'in Ruslara teslim olduğu 1859 yılına kadar Şâmil'in hep yanında olmuştur. Özellikle Cemâleddin Gazikumugî'nin Dağıstan'ın üçüncü imamı Şâmil'le yakın alaka kurması, kızını onunla evlendirip, Şâmil'in de iki kızıyla oğullarını evlendirmesi şeyhin Şâmil'in yanında olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁵² Ayrıca Şâmil'e destek bulmak için Osmanlı Şeyhülislam'ına mektup yazması, bu mektupta Şâmil'i Allah'ın kendileri üzerindeki bir nimeti, onu ve arkadaşlarını İslâm'ın yok olmasını engelleyen kimseler olarak betimlemesi Şeyh Cemâleddin'le Şâmil arasındaki bağlılığa işaret etmektedir.⁵³

Kaynaklara göre Şeyh Cemâleddin Dağıstan'daki bazı bölge halklarının Şâmil'le irtibat kurmasına yardımcı olmuştur. Bu irtibat vesilesiyle Khaydak ve Tabarasan bölgelerindeki halktan pek çok kimsenin Şâmil'e askerî destek verdiği bir gerçektir.⁵⁴ Bâknî, Şâmil'in en yakınında bulunan bazı sûflerin de Şeyh Cemâleddin'in vasıtasıyla tarikata girdiğini, hatta Şeyh Cemâleddin'in bazı meclislerinin Şâmil'in evinde yapıldığını haber vermiştir.⁵⁵ Kaynaklar Şâmil'in imameti döneminde Şey Cemâleddin'in yeri geldiğinde onun halkla olan

⁵¹ *İmam Şâmil'in Hatıratı*, hzr. H. Ahmet Özdemir (İstanbul: Semerkand Yay. 2002), 66.

⁵² Cemâleddin Gâzikumugî'nin oğlunun *el-Âdâbü'l-marzûyye* adlı esere yazdığı önsöz için bk. Bennigsen-Quelquejey, *Sûfi ve Komiser*, 300.

⁵³ Şâmil'in ve Şeyh Cemâleddin'in yardım mektupları için bk. Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 330-335; Bennigsen-Quelquejey, *sûfi ve Komiser*, 342; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 246-248.

⁵⁴ *Târihçe-i Gazavât*, 60.

⁵⁵ Bâknî, *Tabakât*, 422, 446; Bennigsen-Quelquejey, *Sûfi ve Komiser*, 331.

problemlerini çözmede yardımcı olduğunu⁵⁶ yeri geldiğinde de Şâmil'i ve yanındaki askerleri sert bir dille eleştirdiğini belirtmiştir.⁵⁷

Bâkînî ve Durkilî gibi kaynaklar Dağıstan'ın hem âlim hem de sûfî olup Şâmil'in yanında cihada iştirak eden pek çok Nakşibendî halifesinin ve müridinin adlarını sıralamıştır. Bunlar içerisinde Debîr Hacı el-Henukhî el-Karakhî (ö. 1276/1859), Hacı Ali el-Kukhdî el-Avârî (ö. 1317/1899), Memma Debîr er-Rûcî, Muhammed Tâhir el-Karakhî (ö. 1297/1880) meşhur Nakşibendîlerdendir. Bu isimler içindeki er-Rûcî Şeyh Cemâleddin'in en önemli halifelerinden ve Dağıstan'daki Nakşibendî silsilesinin Abdurrahman es-Sugûrî'den sonraki mürididir.

Şeyh Şâmil'in, o sıralarda Nakşibendîliğin Kafkaslarda (Azerbaycan'da) devam eden bir diğer kolu olan Câr-Balaken koluna müntesip sûfîlerle de irtibatlı olduğu görülmektedir. Şâmil'in cihad çağrısına Azerbaycanlı bazı Nakşibendîler olumlu cevap vererek Dağıstan'a hicret etmişler bazıları da tarihte "Câr-Balaken İcmâsı" olarak anılan bölgede Ruslara karşı savaşmışlardır. Bunlar içerisinde Halîl el-Cinîgî, Hacı Yûsuf el-Hınavî (ö. 1276/1859), Hacı İsmâil Suvagilî (ö. 1302/1884) ve Hacı Hamzat Efendi (ö. 1308/1890) gibi önemli sûfîler Şâmil'e katılarak Müridizm hareketine destek vermişlerdir. Bu isimlerden Hacı İsmâil Suvagilî önce Şeyh Cemâleddin'e intisap etmiş sonra da Şâmil'e katılmıştır. Bir diğer sûfî Hacı Hamzat ise Müridizm hareketine destek verdiği için Ruslar tarafından İlisu'da bulunan evi yakılmıştır.⁵⁸

Azerbaycan'da Nakşibendîliğin XIX. Yüzyıldan sonra en önemli temsilcisi olan ve tarikatın Mahmûdiyye kolunun pîri sayılan Almalılı Mahmûd Efendi de (ö. 1294/1876) o sıralar yanında kâtip olarak çalıştığı İlisu Hanı Dânyâl Bey'in, Şâmil'in tarafına geçip Müridizm hareketine destek vermesinden sonra aktif olarak cihada katılmıştır. Günümüzde Gah ilinin sınırları dâhilinde olan Sarıbaş, Senger

⁵⁶ Şâmil'in askerleri ile halk arasında bazen anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Kaynaklar o dönemde Dağıstan halkının Ruslarla Şeyh Şâmil'in arasında kalıp her iki taraftan da şiddet gördüğünü belirtmektedirler. Özellikle Şâmil'in askerlerinin, kendilerine destek vermeyen bazı kimseleri mürtet olarak nitelendirip onların mallarını yağma etmeleri halkın ayaklanıp Şeyh Cemâleddin'den yardım istemelerine sebep olmuştur. Artan şikayetler ve yardım talepleri üzerine Dargo şehrine intikal eden Şeyh Cemâleddin halk tarafından, "Lâ ilâhe İllellâh Cemâleddîn veliyyullâh". Nidâlarıyla büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. Bu karşılama esnasında Şâmil'in de meydana geldiği ve Şeyh Cemâleddin'in önünde eğilip elini öptüğü rivayet edilmiştir. Bk. Bennigsen-Quellejey, *Sûfî ve Komiser*, 338-339.

⁵⁷ *Târihçe-i Gazavât-ı Dağıstan*, 60; Bâkînî, *Tabakât*, 449; Bennigsen-Quellejey, *Sûfî ve Komiser*, 338, 345.

⁵⁸ Hacı Osman es-Sakhûrî, *Tuhfetü'l-ahbâbi'l-Hâlidiyye fi şerhi'l-kasîdeti'l-Mahmûdiyye* (Temîhanşûrâ: Muhammed Mirzayev Matbaası, 1914), 147.

bölgelerinde ve Zakatala sınırlarında kalan Câr gibi bölgelerde Ruslarla yapılan savaşlarda Dânyâl Bey'in ordusu içinde Almalılı Mahmûd Efendi de bir asker olarak bulunmuş ve bu savaşların birinde yaralanmıştır. Mahmûd Efendi'nin kimya ilmiyle ilgilenmesi sebebiyle silah, top ve barut yapımında Dânyâl Bey'e yardım etmesi de onun Müridizm hareketinin içinde olduğunu göstermektedir.

Mahmûd Efendi'yle birlikte tarikata aynı dönemlerde intisap eden ve daha sonra Mahmûd Efendi'nin halifelerinden biri olan Hacı Molla Baba, Şeyh Şâmil, Dânyâl Bey ve Osmanlı idaresi arasında haberleşmeyi sağlamıştır. Osmanlı arşivlerine göre Molla Baba Ruslarla savaş esnasında Şâmil'in ve Dânyâl Bey'in haberciliğini yapmış, İstanbul'a gönderilen mektupları bizzat kendi getirip götürmüştür. Ayrıca bu zat daha sonra Mahmûd Efendi gözetiminde Azerbaycan'da sülûkünü tamamlayıp ondan irşad izni alarak Mahmûdiyye kolu şeyhleri arasında yer almıştır.⁵⁹ Bu bilgiler ışığında Şâmil'in bölgedeki Nakşibendîler tarafından ihvan olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Şâmil'in sûfî kimliğini pekiştiren meselelerden biri de 1859'da teslim oluşundan on yıl sonra Osmanlı Devleti üzerinden gittiği Hicaz'da Ahmed er-Rıfâî (ö. 578/1182) ve evlatlarına tahsis edilen dergâhta Rıfâî müridleri tarafından misafir edilmesidir. Hicaz'da kaldığı dönem içerisinde Şam'a giderek İbn-i Arabî'nin kabrini ziyaret ettiği, akabinde Bağdat'a giderek Abdülkadîr-i Geylânî'nin de kabrini ziyaret ettiği son dönem araştırmaları tarafından ifade edilmiştir. İbn-i Arabî'nin ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin kabirlerinin birbirlerine oldukça yakın mesafede oluşları sebebiyle Nakşibendî/Hâlidî müridi olan Şâmil'in Şam ziyaretinde el-Bağdâdî'nin kabrini ziyaret etmediğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

3. Şâmil'in Şeyhliği

Şuayb b. İdrîs el-Bâknî'nin eserinde belirttiği ve halen Azerbaycan'ın kuzey batısında bazı evlerde varlığını sürdüren silsilenâmelerde⁶⁰ Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolunun Dağıstan silsilesi Molla Muhammed Yeragî, Cemâleddin Gazikumukî, Abdurrahman es-Sugûrî ve Memma Debîr er-Rûçî... olarak devam etmektedir.⁶¹ Silsilede geçen Nakşibendî halifeleri arasında Şâmil'in adının

⁵⁹ Bâknî, *Tabakât*, 551; Sakhûrî, *Tuhfetü'l-ahbâb*, 163; Komisyon, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri* (1687-1908), (Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları 3, 1992), 80.

⁶⁰ Bk. Ek-1.

⁶¹ Bâknî, Şeyh Cemâleddin'den sonra Sugûrî'nin değil er-Rûçî'nin adını zikretmektedir. Tartışmalar için bk. Bâknî, *Tabakât*, 446.

olmaması Bâkînî'nin de Şâmil'i Nakşibendî/Hâlidî şeyhleri arasında saymaması onun bilinen manada şeyh olmadığını göstermektedir.

Kemper de Şâmil'in şeyhliği meselesini ele almış ve onun Nakşibendiliği yayma ve tarikatın zikir telkinlerini müridlere verme vazifesi olmadığını belirtmiştir. O ayrıca Şâmil'in hayatını ele alan ilk dönem kaynaklarda onun Şeyhliğine dair bir bilginin yer almadığını da eklemiştir.⁶² Şâmil'in kullandığı unvanlar arasında da el-Fakîr, el-Miskîn, ez-Zelîl, Emîrû'l-mü'minîn ve el-Kâtip gibi sıfatlar bulunmakla birlikte o, "Şeyh" lakabını kendisi için kullanmamıştır.⁶³ Şâmil'in kâtibi olarak da tanınan Karakî'nin, Şâmil'in yazdığı veya ona yazılan mektuplarda şeyh ifadesinin kullanıldığına dair bir ifadesi mevcut değildir. O sadece Gazi Muhammed'e yazılan bazı mektuplarda kendisine "hürmetli ve yüce şeyh" olarak hitap edildiğini belirtmiştir. Kemper de, Şâmil'in kendisi için "şeyh" lakabını kullanmadığını sadece 1854 yılında bir Nakşî olan Muhammed Emin adlı bir âlimin Şâmil'e yazdığı mektupta ona şeyh olarak hitap ettiği bilgisini vermektedir.⁶⁴ Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ne Gazi Muhammed ne de Şâmil için kendi dönemlerinde şeyh ifadesinin kullanılmadığını söyleyebiliriz. Şâmil'in şeyh olduğuna dair ilk ifade en erken 1930'lu yıllarda Durkilî tarafından ortaya atılmış olmalıdır. Durkilî, Şâmil'in ve Gazi Muhammed'in, Yeragî'den tarikatı yayma, zikir telkini verme ve seyrüsülûk yaptırma gibi tarikatın farklı alanlarında faaliyet gösterme izni anlamına gelen icâzet aldığını iddia etmiştir.⁶⁵

Durkilî'nin verdiği bilgileri, silsilenâmeler ve Bâkînî'nin malumatları eşliğinde yorumladığımızda, Şâmil'e tarikatı yayma izni verildiğini fakat mutlak hilafet verilmediğini söyleyebiliriz. Şâmil'in tarikat ehli olduğunu ifade etmek için kullanılan mürid kelimesi Şâmil isminin sosyal, siyasî ve dinî arenada iştihar etmesiyle şeyh ifadesine evrilmiş olması ihtimali de yüksektir. Konu hakkında araştırma yapanların genelde tarihçi olmaları ve tasavvufî ıstıhlardan bîhaber oluşları da devletin başkanı anlamındaki "imam" unvanıyla "şeyh" kelimelerinin çoğunlukla birbirinin yerine kullanılması gibi bir yanılsa sebep olmuş olabilir.⁶⁶

⁶² "Michael Kemper, "Khâlidiyya Networks in Daghestan and the Question of Jihâd", *Die Welt des Islams* 42/1, (2002), 41-71.

⁶³ Fikret Efe, "Şeyh Şâmil'in Mektuplarının İçerik Analizi", *İslâmî Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c. 16, s. 2 (2003), 263-280.

⁶⁴ Kemper, "Khâlidiyya Networks in Daghestan", 43-44.

⁶⁵ Durkilî, *Nüzhetü'l-ehzân*, 480-488.

⁶⁶ İmam ve Şeyh kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı örnekler için bk. Naz Penah ve Elchin Shakirov, "Kafkasya'da Özgürlük Mücadeleleri ve Müridizm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 12/66, (2019), 413-420.

Osmanlı döneminde yazılan bir kısım Tabakât kitaplarında da Şâmil'in Nakşibendî halifelerinden sayılması⁶⁷ halk arasında zaman içerisinde onun Nakşibendî tarikatı şeyhi olduğu kanısının yerleşmesine de yol açtığı ihtimali de dikkate alınmalıdır.

4. Şeyh Şâmil ve Nakşibendîlik Etkileşimi

Çocuk yaşlardan itibaren dinî ilimleri tahsil eden ve Gazi Muhammed'le birlikte Dağıstan'da gayri İslâmî adet ve geleneklerin yerine şeriatı uygulamak isteyen Şâmil'in Nakşibendîlik'ten etkilenip tarikata intisap etmesi câlib-i dikkattir. Aynı şekilde Şâmil'in de Nakşibendî tefekkürünün millî-manevî değerleri koruma hassasiyetinin harekete geçmesine sebep olması Nakşibendîlik ile Şâmil arasındaki çok yönlü etkileşime işaret etmektedir.⁶⁸

XIX. yüzyılın başlarında Rusların tüm Kafkasya'yı işgal etme politikasını uygulamaya koyduğu dönemde Gazi Muhammed ve Şâmil'in ilk başlarda manevî tekâmül için girdikleri tasavvuf yolu daha sonra millî-manevî özgürlüğün motivasyon kaynaklarından biri olmuştur.⁶⁹ Dağıstan'daki bir kısım âlimlerin -kendi hocaları Saîd el-Harakunî de dâhil- gayri İslâmî eğlenceleri meşru görmeleri, şer'î hassasiyetlerinin olmayışları ve toplumun içinde bulunduğu manevî bunalımlarla ilgilenmemeleri⁷⁰ bu ikisini başka arayışlara sürüklemiş olması muhtemeldir. İlk başlarda sûfîlerin geri planda kalan ve aksiyondan kaçan kimseler olduklarını düşünen Gazi Muhammed ve Şâmil'e aradıkları tasavvufî destek Kürdemirî ve Yeragî'nin, Nakşibendîliği Kafkas cihadının amaçlarına uygun şekilde yorumlamaları şeklinde gelmiştir. Yeragî bununla da kalmayıp tüm ailesiyle bu cihada iştirak etmiş, diğer bir mürşid olan Şeyh Cemâleddin de bazı çekinceleri olsa bile Şâmil'e desteğini esirgememiştir.

⁶⁷ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, hzr. Osman Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2015), 2, 363.

⁶⁸ Nakşibendî yolunun esasları her ne kadar "Kelimât-ı kutsiyye" adı verilen Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî ve Hâce Bahâeddîn Nakşibend tarafından konulan toplam 11 prensip etrafında şekillense de bu kurallar Nakşibendîliğin çok yönlü kimliğini tanımlamaya yetmez. Bazı araştırmalar Nakşibendîliğin gerçek kimliğini ve ifadesini anlamak için tarikatın yayılma fırsatı bulunduğu çevrelerle etkileşimine bakmanın daha doğru olacağını söylemiş ve bu etkileşimin en büyük unsurunun siyasî yapı ve sosyal şartlar olduğunu vurgulamıştır. Hamit Algar, *Nakşibendîlik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 66.

⁶⁹ Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 234.

⁷⁰ *Târihçe-i Gazavât-ı Dağıstan*, 6; Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, 103; Baddeley, *Şeyh Şâmil*, 245; Ali Kayayev, *Terâcim-i ulemâ-yı Dağıstan*, hzr. Hasan Orazayev, Tuba İşinsu Durmuş (Ankara: Grafiker Yay. 2012), 143.

Gerek Müceddidîlik gerekse de Hâlidîlik olsun içinde bulunduğu toplumu organize etme becerisi ve Müslümanların manevî dinamiklerini koruma hassasiyeti⁷¹ olan Nakşibendîlik⁷², Müridizm liderlerini özellikle de Şâmil'i etkilemiş ve onun için hem dinî hem siyasî açıdan güçlü bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bazı kaynaklar Kafkaslardaki bu durumu Nakşibendîliğin en saf hali olarak yorumlamışlardır.⁷³

Kur'ân ve Sünnet ekseninde gelişen şeriat hassasiyeti ve sahabeden bu yana inisiyatif geleneği olduğu iddiasındaki Nakşibendîlik⁷⁴, Şâmil'in şeriat-tarikat birlikteliğini sağlayabildiği ve bunu bağımsızlık için aksiyona dönüştürebildiği yegâne tasavvuf ekolü olmuştur. Şâmil'in herhangi bir Kafkasyalıdan fark edilmeyen hayat tarzı, zâhidâne yaşantısı ve süs kullanmayışı sûfiler de dahil olmakla geniş bir halk kitlesini etkilemiştir.⁷⁵ Ayrıca Şâmil'in, mektuplarında kendisini "el-Fakîr, el-

⁷¹ Ergün Yıldırım, "Nakşibendîliğin sosyolojik Muhayyilesi", *Akademik Platform Dergisi* 1/2, (2017), 1-8.

⁷² Modern bazı araştırmalar Müridizm hareketinin Nakşibendîliğin hem Müceddidiyye hem de Hâlidîyye tefekküründen etkilendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre; Hindistan'ın İngilizler tarafından sömürgeleştirilmeye başladığı ve Bâbü İmparatorluğu'nun zayıfladığı dönemde yaşayan İmâm-ı Rabbânî, Müslümanların yaşantısı hususunda endişe etmiş ve problemi dönemin Bâbü hânına iletmiştir. İmâm-ı Rabbânî mektubunda kâfirlerin toplum içinde İslâm'a açıkça dil uzatabildiğini, çarşı pazarda kendi propagandalarını yapabildiğini ve Müslümanların zayıf duruma düşüp dinin hükümlerini yerine getirmekten aciz olduklarını ifade etmiştir. Buna ek olarak o, dinin muhafazasının kılıçların koruması altında olduğunu da vurgulamış ve şeriatın yaşanma derecesinin iktidarın Müslümanların elinde olup olmamasıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Yine İmâm-ı Rabbânî toplum ve birlik olma halinin bir üstünlük olduğunu belirtmiştir. Ona göre insanoğlunu diğer varlıklardan üstün kılan vasıf onun cemiyet kurma özelliğidir ki insanın iç dünyasının cemiyete kavuşması gerektiği gibi dış dünyasının da cemiyete kavuşması gerekmektedir. İnsan tüm yaratılmışlar içinde cemiyete en çok muhtaç olan varlıktır. İmâm-ı Rabbânî, cemiyetin Hz. Muhammed'i de Ebû Cehil'i de çıkardığına işaret etmiş ve Nakşibendî dervişlerin toplumun zâhirdeki kefilleri olduğunu vurgulamıştır. Kırım'ın Ruslar tarafından, Mısır'ın da Fransızlar tarafından işgal edildiği bir dönemde yaşayan ve Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolunu tesis eden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ise Müslümanların içine düştüğü bu durumu ümmetin ve idarecilerin Kur'ân'dan ve sünnetten ayrılması ile açıklamıştır. Mevlânâ Hâlid'in bu düşüncesi sebebiyle Hâlidîyye müntesipleri dönemin Müslüman idarecileri ile yakın temas kurmayı ve onları uyarmayı kendilerine vazife edinmişlerdir. Mevlânâ Hâlid'in tarikata ulemâ dışında kimseyi bağlamamayı tavsiye ettiği, hatta Şam'da çok sayıda âlimin ve devlet adamının Hâlidîliğe bağlandığı, büyük-küçük farklı rütbelerde pek çok ileri gelenin Mevlânâ Hâlid'e inandığı da araştırmalarda mevcuttur. Geniş bilgi için bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1: 254-255, 307-308; Gammer, *Muslim Resistance*, 42; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, trc. İhsan Durdu (İstanbul: Ufuk yayınları, 2008), 276; Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizm'i", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9/2, (2009),165-190; Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), 200-215.

⁷³ Algar, *Nakşibendîlik*, 89.

⁷⁴ Ali b. Hüseyin es-Safî, *Reşahât*, hzr. Naci Bayraktaroğlu vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 29; Muhammed b. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye*, trc. Sirâceddin Önlüer (İstanbul: Semerkand Yay. 2013), 53.

⁷⁵ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 127.

Miskîn⁷⁶ gibi tasavvufî istilahta sûfîleri ve hallerini ifade eden terimlerle ifade etmesi de onun tasavvufî terbiye sahibi olduğuna işaret etmektedir. Alkadarî, onun Şeriat kurallarını tesis ettikten sonra Nakşibendî Tarikatı'nın düzenli ve kurallara uygun olarak yürütülmesi için çaba sarf ettiğinden bahsederek şeriat ile tarikatı birleştirdiğinden bahsetmiştir.⁷⁷ Karakî'nin atf yapmış olduğu Şâmil'e ait bir şiirde onun, tarikat ehlini ibadetleri en temiz yapanlar ve şeriatı koruyanlar olarak nitelendirdiğini rivayet etmiştir.⁷⁸

Şâmil'in Nakşibendî tarikatının zikirlerini yaptığı ve hafî zikir uygulamasını benimsediği de kaynaklarda ifade edilmiştir. Klasik Nakşibendî usûllerine uymadığı ve sesli zikir yaptırdığı için Şeyh Cemâleddin'in müridlerinden olan Abdurrahman es-Sugûrî ile aralarının bozuk olduğu hatta Sugûrî'nin bu sebeple Şâmil'in imameti döneminde Müridizm hareketine destek vermediği de rivayet edilmiştir. Bâkını de buna benzer bir rivayette bulunmuş ve aynı sebeplerden dolayı Sugûrî ile Şeyh Cemâleddin'in de aralarının bozuk olduğunu beyan etmiştir.⁷⁹ Durkilî Şâmil ve müridlerinin bir yerden başka bir yere intikalleri sırasında atları üzerinde veya yaya oldukları halde sesli şekilde zikrettiklerini söylese bile⁸⁰ bunun koro halinde veya tarikat evradı olarak ifa ettiklerine dair bir ifadesi yoktur. Son dönem bazı araştırmalar da Müridizm hareketinden sonra Çeçenistan'da ortaya çıkan Kâdirî Tarikatı şeyhi Kunta Hacı ile Şâmil'in cehrî zikir sebebiyle aralarının bozuk olduğu değerlendirmelerine yer vermiştir.⁸¹ Bu bilgiler Şâmil'in Nakşibendîliği aslına ve geleneklerine uygun şekilde sürdürmeye çalıştığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Araştırmamızda XIX. yüzyılda Kafkaslarda başlayan Müridizm hareketinin üçüncü imamı sayılan Şâmil'in 1823-24'lü yıllarda Nakşibendî tarikatına intisap ettiği tespit edilmiştir. Şâmil'in Nakşibendî tarikatına intisap etmesinde Gazi Muhammed, Şeyh Cemâleddin Gazikumukî ve Molla Muhammed Yeragî önemli rol oynamışlardır. Bu isimler içinde Gazi Muhammed tarikata Şâmil'den önce girmiş ve ona bu konuda rehberlik etmiştir. Yeragî ise Şâmil'in tarikattaki mürşidi, Şeyh

⁷⁶ Bk. Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, hzr. Süleyman Uludağ (İstanbul: dergâh Yayınları, 1991), 440; Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 437; *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli (Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006), 222, 678.

⁷⁷ Alkadarî, *Âsâr-i Dağıstan*, 121.

⁷⁸ Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, 75.

⁷⁹ Bâkını, *Tabakât*, 447; Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 515; Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, 88.

⁸⁰ Durkilî, *Nüzhetü'l-ezhân*, 515.

⁸¹ Ziyaüddin Makhaev, *Kafkasya'da Kunta Hacı* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2005), 87.

Cemâleddin de Nakşibendîliğin usûl-âdâbını ona öğreten ve onun manevî gelişimini takip eden hocası olmuştur. Şâmil 1830 yılında Gazi Muhammed'in silahlı mücadeleye başlamasına kadar Şeyh Cemâleddin'in sohbet meclislerinde bulunmuş ve bu süre zarfında tarikat derslerini yerine getirerek bir mürid olarak manevî sorumluluklarını yerine getirmiştir. Araştırmamızda ayrıca Şâmil'in halvet gibi tasavvufî bir uygulamayı da bildiği görülmektedir.

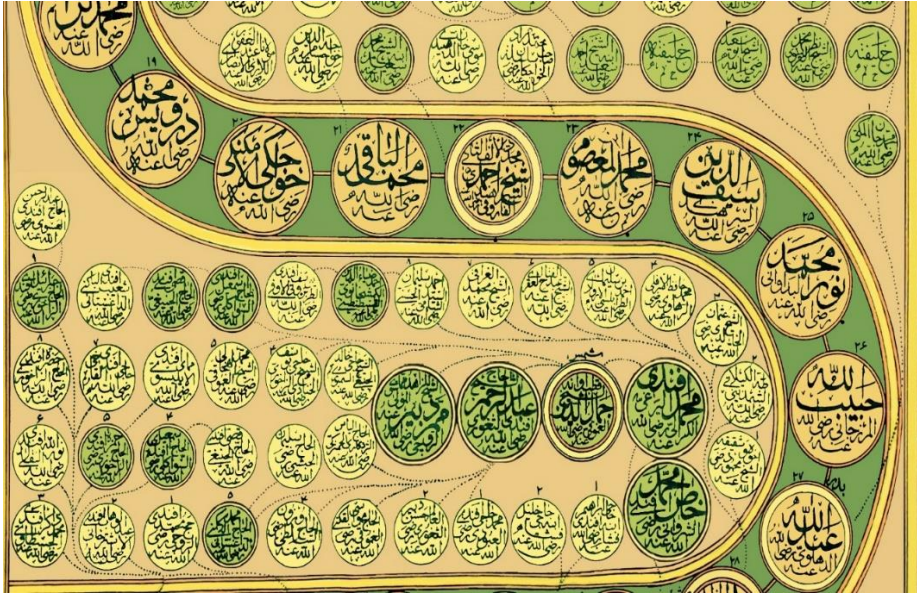
Çalışmamız Şâmil'in Nakşibendî tarikatına müntesip bir mürid olduğunu, tarikatın usulüne uygun olarak zikirlerini yerine getirdiğini ortaya koymakla birlikte onun şeyh olmadığını, kendisinin şeyhlik iddia etmediğini ve yazışmalarında da şeyh lakabını kullanmadığını ortaya koymaktadır. Bölgedeki Nakşibendî halifelerini gösteren silsilenâmelerde de Şâmil'in adının bulunmaması onun şeyh olmadığını göstermektedir. Fakat ilk defa Gazi Muhammed için kullanılan şeyh lakabının sonraki dönemlerde Şâmil içinde kullanıldığı ve bu lakapla onun idarecilik ve devlet başkanlığı yönüne işaret edildiği anlaşılmaktadır.

Gazi Muhammed ve Şâmil'in Ruslara karşı silahlı mücadele düşüncesi Yeragî tarafından desteklenerek bu durumun hem dinî hem de tasavvufî bir zorunluluk olduğu savunulmuş böylece Müridizm hareketi Nakşibendîlik tarafından karakterize edilmiştir. Şeyh Cemâleddin ise sürecin sıkıntılarını dile getirerek silahlı mücadeleye karşı çıksa bile 1859'a kadar Şâmil'den maddî-manevî desteğini esirgememiş, başka bölgelerden pek çok sûfinin bölgeye intikal etmesine sebep olmuştur. En yakınındaki bazı isimlerin bölgedeki tanınmış Nakşibendîlerden olması ayrıca Azerbaycanlı Nakşibendîlerin de Şâmil'in çağrısına icabet etmeleri bölgedeki Nakşibendî organizasyonunun ve ihvan dayanışmasının Müridizm hareketinde aktif olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda, Kafkas halklarının gayri İslâmî geleneklerinin yerine şer'î kanunları uygulamak isteyen Şâmil'in Nakşibendîliğin şeriat hassasiyetinden etkilendiğini, içinde yaşadığı toplumun inşasında Nakşî adap ve aktörlerden destek aldığını anlaşılmıştır. Bu bağlamda Şâmil bölgedeki Nakşibendî tefekküründen hem etkilemiş hem de vatanın bağımsızlığıyla aynı derecede önem verdiği dinin özgürlüğü adına bölge sûfilerini etkilemiştir. Şâmil ve önceki imamların tüm Kafkas halklarını Kur'ân ve Sünnet etrafında toplama fikri, farklı Müslüman toplumlarda önemli bir kardeşlik ağı/ihvan dayanışması oluşturarak aralarında sınırlar oluşturmasını engelleyen Nakşibendîliğin kurucu ilkeleri sayesinde ilerleme kaydetmiştir. Bu nedenle daha çok Kafkasya özgürlük mücadelesindeki

kahramanlıklarıyla iştihar eden Şâmil Nakşibendî kimliğiyle sûfleri yanından ayırmamış, tasavvufî bir hayat tarzı benimsemiş, hayatının son dönemlerini geçirdiği Medîne’de sûfler tarafından ilgi görmüş, kendisi de Şâm ve Bağdat’ta bulunan büyük sûflerin kabirlerine ilgi duymuştur.

Ek-1: Şâmil Dönemi Dağıstan Nakşibendî Silsilesi Örneği

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. *Nakşibendîlik*, trc. Cüneyt Köksal vd. İstanbul: İnsan Yayınları 2012.
- Alkadarî, Hasan. *Âsâr-i Dağıstân*, trc. Musa Ramazan. İstanbul: Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı, 2000.
- Aşurbeyli, Sara. *Şirvanşahlar Devleti*. Bakü: Azərneşr, 2006.
- Baddeley, John F. *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şâmil*, trc. Sedat Özen. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995.
- Bâkinî, Şuayb Efendi b. İdrîs. *Tabakâtü'l-havâceğân-ı Nakşibendiyye ve sâdâtü'l-meşâyihî'l-Hâlidîyye el-Mahmûdiyye*. Mohaçkale: Dâru'r-risâle, 2014.
- Bakihanov, Abbâskulu. *Gülistân-ı İrem*. Bakü: Azərbaycan Respublikası Medeniyyət ve Turizm Nazirliğı, 2010.
- Barlas, Cafer. *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Benningsen, Alexandre– Quelquejay C. Lemerrier. *Sûfi ve Komiser*, (Rusya'da İslâm Tarikatları), trc. Osman Türer. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Beşirov, Arif. "Mevlânâ İsmâil Sirâceddin Şirvânî Kafkas Müridizm'inin Banîsidir". *I. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu* içinde. ed. Mehmet Rıhtım vd. 33-39. Amasya, Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Tarih-i Cevdet*, hzr. Mehmed İpşirli. 5 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Dağıstânî, Hasan Hilmî. *Sirâcü's-se'âdât fi siyeri's-sâdât*. Dağıstan: Dâru'r-risâle 2011.
- Durkilî, Nezîr. *Nüzhëtü'l-ezhân fi terâcim-i ulemâ-i Dağıstân*. Dağıstan: Dâru'l-âsârî'l-ilmîyyeti'l-İslâmiyye, t.y.
- Efe, Fikret. "Şeyh Şâmil'in Mektuplarının İçerik Analizi", *İslâmî Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 16/2 (2003), 263-280.
- el-Hânî, Muhammed b. Abdullah. *Behcetü's-seniyye*, trc. Sirâceddin Önlüer. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- el-Karakî, Muhammed Tâhir. *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, trc. Cafer Barlas. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Erol, İbrahim. *Azerbaycan'da Nakşibendîlik*. İstanbul: Serkitap, 2019.
- es-Sâfi, Mevlânâ Ali b. Hüseyin. *Reşehât*, nşr. Nâci Bayraktaroğlu ve Nizâmettin Arslan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- es-Sakhûrî, Osman Efendi. *Tuhfetü'l-ahbâbi'l-Hâlidîyye fi şerhi'l-kasîdetü'l-Mahmûdiyye*. Temirhanşûrâ: Muhammed Mirza Mavrayev Matbaası, 1914
- Gammer, Moshe. *Muslim Resistance to The Tsar*. London: Frank Cass, 1992.

- Gazigumukî, Cemâleddîn b. Abdurrahmân. *el-Âdâbu'l-mardıyya fi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*. Mohaçkale: Muhammed Mirzâ Mavrayev Matbaası.
- Gould, Rebecca. "Imam Shamil", ed. Stephen M. Norris, Willard Sunderland, Russian's People of Empire İndiana: 1992.
- Grigorianz, Alexandre. *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Trc. Doğan Yurdakul. İstanbul: Sabah Yayınları, 2000.
- Hacıyev, M. M. Solnitse Nastavlenia Şeyh Mahmûd Efendi ego Nastavniki i Premniki. Mohaçkale: Nûru'l-İslâm, 2011.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed es-Serhendî. *Mektûbât-ı Rabbânî*, trc. Taha Hakan Alp, Ömer Faruk Tokat ve Ahmed Hamdi Yıldırım. 3 cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.
- İnal, İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl. *Son Sadrazamlar*. 4 cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifü'l-a'lâm fi işaret-i ehli'l.-ilhâm*, trc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Kayayev, Ali. *Terâcim-i Ulemâ-i Dağıstan*. hzr. Hasan Orazayev ve Tuba Işınsu Durmuş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Kemper, Michael. "Khâliidiyya Network in Dagestan and the Question of Jihad". *Dien Welts des İslâms* 42 (2002): 41-71.
- Kırzioğlu, Fahreddin. *Târihçe-i Gazavât-ı Dağıstan*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Komisyon, *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908)*. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları 3, 1992.
- Kundukh, AYTEK. *Kuzey Kafkasya Müridizm'i, (Gazavat Tarihi)*, hzr. Tarık cemal Kutlu. İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi, 1987.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Makhaev, Ziyauddin. *Kafkasya'da Kunta Hacı*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2018. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. ed. Zafer Erginli, (İstanbul: Kalem Yayınevi).
- Mustafazâde, Tovfik. *Azerbaycan Hanlıklarının Kısa Tarihi*. Bakü: 2011.
- Nasirov, Elnur. *Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler*. Bakü: Nurlar Neşriyyat, 2011.

- Nimet, Meşhedî Hanım. "Azerbaycan'da 17. Yüzyıl Sonrası ve 20. Yüzyıl Öncesinde Nakşibendiyye Cemiyetleri Merkezleri". *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 27 (1997): 1183-1195
- Özdemir, H. Ahmet. *İmam Şamil'in Hatıratı*. İstanbul: Semerkand Yayınları. 2002.
- Rıhtım, Mehmet ve Fariz Halilli. *Mövlânâ İsmayıl Sirâceddîn Şirvânî*. Bakü: Adiloğlu Neşriyyatı, 2011.
- Temizkan, Abdullah. "Kuzey Kafkasya Müridizm'i, Müridizm'in Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 2 (2009): 165-190.
- Umudlu, İsmayıl. "Şeyh Şâmil", *Edebiyyat Qazeti*. (11 Haziran 2015, 10).
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Senfîne-i Evliya*, hzr. Mehmed Akkuş ve Ali Yılmaz. 5 cilt. İstanbul: Kitabevi yayınları, 2015.